

Landmilitsen og Stavnsbaandet.

En Undersøgelse af

O. F. C. Rasmussen.

Fra Skoletiden har det vist staaet for de Fleste af os som en uomtvistelig Sandhed, at Frederik den Fjerde, der i Aaret 1702 ophævede Vornedskabet, næsten tilintetgjorde dette fortjenstlige Foretagende ved den Landmilits, som han Aaret forud havde oprettet.

Rigtigheden af denne Anskuelse har Professor Holm modsagt i en Afhandling, der findes optaget i Historisk Tidsskrift 5te Række 4de Bind, Pag. 529 –619, idet han blandt Andet søger at godtgjøre, at Kongen hverken har givet Godsejerne Magt til at udskrive Soldater til Militsen eller har paalagt Bondestanden det Stavnsbaand, der hvilede paa samme i forrige Aarhundrede, indtil det blev løst ved Forordningen af 20. Juni 1788.

Med fuld Anerkjendelse af dette historiske Arbejde og med oprigtig Paaskjonnelse af alle de interessante Oplysninger, det giver angaaende de bestaaende Forhold i Frederik den Fjerdes Tid, kan jeg dog ikke være enig med Forfatteren i flere af de Resultater, han ved sine Undersøgelser kommer til, og skal i det Efterfølgende søge at godtgjøre min afvigende Mening.

Landmilitserns Oprindelse hidrører fra Christian den Fjerde, der i Aaret 1615 oprettede en staaende Hær paa 5000 Mand, som udskreves fra Krongodserne og underholdtes for Kongens egen Regning. Der er ingen Grund til at betvivle, at denne Hær uforandret har bestaaet, lige til Frederik den Tredie ved Forordningen af 5. Maj 1653 med Samtykke af Rigens Raad udgav en Forordning, hvori paabydes, at der i Lighed med, hvad tidligere havde fundet Sted, skulde af Krongodserne udskrives et «vist Antal Landfolk» til 3 Aars Tjeneste. Gifte Fæstere af Gaarde eller Gaardparter vare dog fritagne for denne Udskrivning.

Efterat Souveraineteten var indført, blev denne Sag omordnet, først ved en kongelig Resolution af 15. Januar 1663, der fastsatte en Udskrivning af een Mand for hver fem fulde Gaarde, hvilket den 11. Februar s. A. blev forandret til een Mand for hver 60 Tdr. Hartkorn, og dernæst ved Forordningen af 4. Juli 1664, som paabød, at hele Landet skulde inddeles i Lægder paa 60 Tdr. Hartkorn Bøndergods, og «at een af de unge Karle, som deri er født og tilstede befindes,» skulde udskrives til Soldat. Forsaa-vidt der fandtes flere «dygtige Personer» i samme Lægd, blev det ved Tærningkast mellem disse at afgjøre, hvem der skulde udskrives til Soldatertjeneste. Fandtes der i Lægdet ingen ung Karl, som dertil var skikket, havde Lægdet at skaffe en saadan, og skete dette ikke, skulde de af Lægds mændene (o: Beboerne i Lægdet), som ellers vare fritagne for Soldatertjenesten, men som forøvrigt vare dygtige dertil, «efter forberørte Maade lege derom, hvo af dennem til Soldat skal udskrives». Selv samme Regler for Udskrivning af Soldater i Norge bleve foreskrevne ved en Forordning af 27. Januar 1666.

Ved Forordningen af 4. Juli 1664 blev der ikke givet

Godsejerne nogen Magt over Befolkningen eller paalagt dem nogen Forpligtelse til at skaffe Soldater; de havde blot Ansvaret for «at Lægderne rigtigt efter Matriklen blive satte, og at alt Mandskab i ethvert Lægd for Udskrivningen bliver fremstillet og tilstede møder». Soldater-tjenesten var altsaa efter denne Forordning en personlig Forpligtelse for Bondestanden, og Godsejerne vare i Forhold til denne Sag stillede omtrent saaledes, som de bleve det noget over et Aarhundrede derefter, nemlig da Stavnsbaandet blev løst ved Forordningen af 20. Juni 1788, og det blev paalagt den største Lødsejer i hvert Sogn at være Lægdsforstander.

Forordningen af 4. Juli 1664 forblev imidlertid kun gjældende i 6 Aar, thi ved Forordningen af 9. April 1670 indførte Kong Christian den Femte en forandret Udskrivning for de Lægders Vedkommende, i hvilke der manglede tjenstdygtigt Mandskab. Det maa have vist sig, at Forordningen af 4. Juli 1664 ikke i saa Henseende har været fyldestgjørende, thi nu gik den personlige Forpligtelse for Bondestanden tildels over paa Godsejerne, der maatte indestaa for, at det fornødne Mandskab havdes. Det hedder nemlig i Forordningens anden Paragraf: «Er og ingen ung Karl i samme Lægd, da skal Amtmanden have Magt til at udtage en dygtig Soldat af andre under Amtet behørige Bonderlægde af Vores eget Gods; findes og ingen ung Karl i andre Proprietariers Lægd, da skal enhver Proprietarius iligemaade ud af sit andet Gods udskrive og forskaffe en dygtig Soldat.»

Med Forpligtelsen til at skaffe Soldater fulgte altsaa Ret til at udskrive dem af Mandskabet paa Jordegodset.

Efter Forordningen af 1670 blev Lægdsinddelingen fremdeles paa 60 Tdr. Hartkorn. I Bestemmelsen an-

gaaende det Tilfælde, at der i Lægdet fandtes en eller flere til Soldatertjeneste skikkede Karle, foregik ej heller Forandring, og de tilfældige Vacancer skulde erstattes paa samme Maade som hidtil nemlig af Lægderne, med mindre en Soldat var kommen under Fanen og da bortløb, i hvilket Tilfælde Lægdet var fritaget for at stille en anden i hans Sted. Fritagelse for Udskrivning blev dog ved denne Forordning udvidet noget af Hensyn til Landbruget, idet en Gaardfæsters Enkes eneste Søn eller Tjener, ligesom ogsaa eneste Karle paa de større Gaarde saavidt muligt skulde forbigaaes ved Udskrivningen.

Privilegierne af 25. Maj 1671 tilstede Grever og Friherrer selv at «forrette Udskrivningen», uden at hertil knyttedes andre Betingelser, end at de skulde forskaffe dygtige Folk.

Lægdsinddelingen blev ved Forordningen af 4. Februar 1673 forandret saaledes, at Lægderne kom til at bestaa af 70 Tdr. Hartkorn. Forordningen kalder dette en Moderation, hvad det dog neppe var, eftersom det øde Jordegods, der hidtil havde været undtaget, nu blev inddraget under Lægderne, og af øde Jordegods fandtes dengang en ikke ringe Del.

I Krigsaarene 1675—1679 foregik oftere Udskrivninger til Krigstjeneste, saaledes ved Forordningerne af 15. December 1676, 23. Januar 1677, 4. November s. A. og 5. November 1678. Blandt disse er i Særdeleshed Forordningen af 23. Januar 1677 mærkelig, fordi den foreskriver en anden Fremgangsmaade ved Udskrivningen end den, der var bestemt ved Forordningen af 1670. Det hedder nemlig i bemeldte Forordning, at Amtmanden eller Godsejeren skulde udtage de bedste og dygtigste Soldater og, for at de kunde dette, tilføjes, «at enhver Lødsejer eller Pro-

prietarius skal stande frit for, paa sit Gods alle dygtige Mandskab uden Undersked (Forskjel) at udsøge». Forordningen af 4. Novbr. 1677 slutter sig ganske dertil.

Den Fremgangsmaade, der i Forordningen af 1670 var bestemt for det Tilfælde, at et Lægd manglede Mandskab, blev saaledes udvidet til at omfatte den hele Udskrivning til Militærtjenesten, og denne fuldstændig lagt i Hænderne paa Godsejerne.

Saavidt vides, findes fra Christian den Femtes Tid ingen senere Udskrivningslove, og ej heller nogen Lov, der ophæver Landmilitsen, men at denne faktisk var hævet i den sidste Snes Aar af det syttende Aarhundrede, sees af Reskript 2. April 1701.

Professor Holm oplyser, at det i denne Konges sidste Aar var paatænkt atter at oprette Landmilitsen, men dette skete først i Aaret 1701. Gehejmeraad Otto Krabbe og Overkrigscommissair Braëm bleve beskikkede til at tage Sagen under Overvejelse og indkomme med Forslag til en ny Landmilits, i hvilken Anledning der var leveret dem to herom indkomne Betænkninger, den ene fra Hertug Frederik Wilhelm af Würtemberg, der var General i dansk Tjeneste, den anden fra «Storkantsleren og flere af Eders Kongelige Majestæts Gehejmeraader og Betjente».

Det Forslag, der indkom den 20. December 1700 fra fornævnte to Mænd, blev lagt til Grund for den Landmilits, der oprettedes ved Forordningen af 22. Februar 1701, og da det helt igjennem er forsynet med Kongens Bemærkninger om, hvorvidt det havde vundet hans Bifald, danner det en vigtig Kommentar til Forstaaelse af denne Forordning.

Det var foreslaet, at Lægdsinddelingen skulde være paa 35 Tdr. Hartkorn, og Militsen altsaa tilsyneladende

udvides til det dobbelte af, hvad den tidligere havde været — det ældre Hartkorn var nemlig ved den i Mellemtiden indførte nye Skyldsætning blevet endel nedsat —, men ved Hertugen af Würtembergs Indflydelse blev dette forandret til, at Lægderne bleve paa 20 Tønder, hvorved Militsen yderligere forstærkedes. Den opgives i Almindelighed for 1701 til 18000 Mand, men har neppe været saa stor. Det Hartkorn, der blev lagt til Grund for Lægdsinddelingen, og som var indført ved Landmaalings-Matriklen af 1688, skal nemlig have udgjort 314,891 Tdr., hvorunder dog var indbefattet det Hartkorn, der hvilede paa Krongodser, som vare udlagte til Underhold for Rytteriet, og fra hvilket der ikke udskreves Mandskab til Landmilitsen. Det er derfor vistnok rigtigt, naar Professor Holm opgiver Militsens Størrelse til ca. 15,000 Mand.

Efter Forordningen af 22. Februar 1701. der bestemte en Tjenestetid af 6 Aar, skulde «en Karl, Husmand eller Inderste, som dygtig befindes, optegnes og for Lægdet i Rullen indføres».

Saa vel i 1664 som i 1670 havde det været paalagt Amtmændene for Krongodsets Vedkommende og Godsejerne for de private Godsers at indrette Lægderne. I Forordningen af 1701 paalægges det blot Amtmændene at udføre saadant paa Krongodserne, hvorimod det om de private Godser hedder, at Proprietairen maa selv lade dem indrette; i Forordningen af 8. Februar 1724 siges, at dette tillades. Det tilstedes vel ikke i Forordningen af 1701, saaledes som i Forordningen af 23. Januar 1677, Amtmanden eller Godsejeren at udtage til Soldater, hvem de vilde, men man skulde synes, at en Tilladelse til at indrette Lægderne maatte give Adgang til noget mere, end blot at udføre et Arbejde, som ikke for de Paagjæl-

dende havde nogen Interesse, og at dette ogsaa har været Meningen, sees af Forordningens § 3 og 4 om Strølægderne, angaaende hvilke det siges, at Godsejerne, naar der savnedes Mandskab, kunde «tage en dygtig Person af sit øvrige Gods, alligevel det tilforn er lagt i Lægd». Her udtales da tydelig nok, at Godsejerne havde et andet Hverv end at ordne Lægderne, og der indrømmes dem en hertil svarende Rettighed, saaledes som i sin Tid i lignende Tilfælde var bestemt om Udskrivningen ved Forordningen af 9. April 1670 § 2.

Om den almindelige Udskrivning til Landmilitsen siges i Forordningen af 22. Februar 1701 blot, at «Personen skal enrolleres udi hvert Amt for Vores Amtmand udi Oberstens for Regimentet og Capitainens saavel som Amtsskriverens eller deres Fuldmægtiges Overværelse», og det tilføjes, at «Ingen maa lade enrollere en Andens Vornede». Heraf fremgaaer, at Mandskabet skulde fremstilles til Indrullering, og at denne Præsentation skulde ske af Lægdernes Ejere, følger ligefrem af Forordningen af 22. Februar 1701. At den snart gav Anledning til Strid, sees af Forordningen af 14. Juni samme Aar, der er foranlediget ved Anker over, at Proprietairerne eller deres Fuldmægtige tilbageholdt deres bedste Karle og i deres Sted præsenterede deres ringeste Mandskab.

Den første Udskrivning til Landmilitsen foregik ved Commissairer, som dertil vare beskikkede, og som gaves en Instrux, der er dateret 19. Marts 1701, efter hvilken der skulde forholdes omtrent saaledes, som i sin Tid var bestemt ved Forordningen af 9. April 1670, og saaledes som senere ved Forordningen af 31. December 1701 bestemtes om Udskrivning af Dragoner paa Krongodset. Man er vel herved gaaet ud fra, at de hidtil bestemte

Regler for Udskrivningen skulde følges, idet man har betragtet de extraordinaire Foranstaltninger, der bleve truffene i Krigsaarene 1675—1679, som alene fremkaldte ved Krigsforholdene og desaarsag forbigaaet Bestemmelserne i Forordningerne af 23. Januar og 4. November 1677. I Overensstemmelse med denne Instrux bleve Husmænd og Inderster formelig indordnede under Lægderne, hvilket var en Nødvendighed, da disse i Almindelighed boede paa Gadejorder, som ej vare satte i Hartkorn og altsaa ej kunde henføres til noget bestemt Lægd. Det var nemlig først ved Forordningen af 22. Februar 1701, at Husmænd og Inderster udtrykkelig bleve medtagne som pligtige til at taale Udskrivning til Landmilitsen, hvilket ventelig var en Følge af, at Militsen ved bemeldte Forordning havde faaet en betydelig Udvidelse. Forordningen af 29. Marts 1710 viser imidlertid, at Husmænd og Inderster skulde forbigaaes ved Udskrivningen, naar der i Lægderne fandtes unge Karle, som egnede sig til Soldatertjenesten, hvilket forøvrigt allerede var bestemt ved Instruxen af 19. Marts 1701.

Instruxen angaaer kun den første Udskrivning og blev ikke senere fornyet, hvorimod Udskrivningen bestemtes til at foregaa ved anordnede Sessioner, hvorom den første Forordning udkom den 27. Decbr. 1701.

For at faa besvaret Spørgsmaalet om, hvilken Forpligtelse Godsejerne ifølge Forordningen af 22. Februar 1701 havde til at skaffe Soldater, maa man altsaa gaa tilbage til Forordningen af 9. April 1670. I dennes § 3 hedder det: «Og skal Amtmanden selv svare til Vores egne Bønder saavel som enhver Husbond eller Proprietarius til sine Bønder, at Læggene rigtig blive satte eftersom Landgilden udi Matriklen er beregnet, saa at alt Mand-

skabet i hvert Læg hos Udskrivningen bliver fremstillet og tilstede møder.» Udenfor vacante Lægder havde Godsejerne altsaa intet andet Ansvar end at sørge for, at Lægderne vare rigtig satte efter Matriklen, og at Mandskabet mødte ved Udskrivningen, hvilket yderligere bekræftes ved Forordningen af 10. September 1672, som indrømmer nogle Lempelser i de Tilfælde, at «Lægds mændene» maatte leje Folk til Soldatertjenesten.

Instruxen af 19. Marts 1701 er i Overensstemmelse hermed, men at der snart skete Forandring deri, sees af Forordningen af 27. Decbr. 1701, som truede Proprietairerne med militair Execution, naar de ikke sørgede for at besætte vacante Lægder, og Forordningen af 30. December 1702 § 1, som paalægger Officererne at tilkjendegive Proprietairerne, hvilke Soldater der formentes at være udygtige, «at de kunde være betænkte paa andre i deres Sted at forskaffe og til næste holdende Session til Enrolering og de Deputerede i Sessionen deres Approbation vorde præsenterede». Allerede her er Godsejernes Ansvar blevet udvidet ud over blot at præsentere det i Lægderne værende Mandskab, og i det Hele har man anvendt Bestemmelsen i Forordningen af 9. April 1670 § 2 hver Gang, der var Spørgsmaal om at besætte et vacant Læg, og dette ikke havde brugbart Mandskab.

Godsejernes Forpligtelse til at skaffe Mandskab til Landmilitzen gjentages i flere Lovbud, saaledes i Forordningen af 4. Marts 1712, der paabyder en extraordinair Udskrivning af een Mand for hver 7 Lægder og saaledes gaaer videre i Forordningen til Godsejerne end blot til Besættelse af vacante Lægder. Det paalægges nemlig ligefrem Lægdernes Ejere at forskaffe denne Soldat, enten ved at hverve en saadan eller paa anden Maade, og forsaavidt

der fandtes flere Lodsejere i disse sammenlagte Lægder, skulde Omkostningerne fordeles mellem dem efter deres Hartkorn. Den samme Tanke udtales endnu tydeligere i et Reskript af 17. November 1719, hvor det hedder: «at Proprietairerne skulle i Stedet for deres afgangne eller udygtigt befundne Mandskab altid andre dygtige Karle forskaffe og for de til de nationale Regimenter leverede Rekrutters Tilstedeværelse selv repondere». Endelig indeholder Forordningen af 8. Februar 1724 et klart Vidnesbyrd herom, idet denne, der nedsætter Militzen til een Mand af hver 32 Tønder Hartkorn, ikke blot tillader Godsejerne at «gjøre Lægdernes Inddeling», men tillige at «angive og udsøge det Mandskab, fra hans Gods i forrige Aaringers Udskrivning kan være leveret» — og som nu ved den forandrede Lægdsinddeling var bleven overkomplet, hvorimod det paalægges Vedkommende at erstatte manglende Mandskab.

Det var et betydeligt Misgreb, at man i 1701 ved Indførelsen af Landmilitzen ikke lod Forordningen af 4. Juli 1664 være Forbilledet for Ordning af Udskrivningen, men holdt sig til Forordningen af 9. April 1670 og derved, istedetfor at lade Værnepligten være en personlig Pligt for Befolkningen paa Jordegodserne, tildels lod den blive en Hartkornsbyrde og saaledes gjorde Godsejerne ansvarlige for Mandskabet, og det kan ikke modsiges, at Landmilitzens Ordning paa denne Maade lagde Grunden til Bondestandens Undertrykkelse i forrige Aarhundrede. Lægdsinddelingen var desuden uheldig i sig selv, idet den hidførte en Ulighed i Fordelingen af Soldaterbyrden, men det var en ældgammel Sædvane at bruge Hartkornet som Basis for Udskrivningen, og man har vel ikke kunnet fri-

gjøre sig for det, der i saa Henseende havde været Skik og Brug i mangfoldige Aar.

Saaledes som Forholdene havde udviklet sig allerede i Frederik den Fjerdes Tid, synes det klart, at Valget af Soldater maatte tilkomme Godsejerne ved de Udskrivninger, der foregik efter 1701, dog med Forpligtelse til at stille brugbare Folk; kun maatte det saavidt muligt iagttages, at Soldaterne toges fra selve Lægderne. Sessionerne derimod havde at afgjøre, hvorvidt det præsenterede Mandskab var antageligt. Blev Soldater kasserede, havde Godsejerne at stille andre. At de faktiske Forhold vare i fuld Overensstemmelse hermed, finder formentlig Bekræftelse ved flere af Professor Holm anførte Omstændigheder, navnlig de Stridigheder, der jævnligt rejste sig mellem Officererne og Godsejerne eller disses Befuldmægtigede om det præsenterede Mandskabs Brugbarhed. Disse Stridigheder vare næsten altid foranledigede ved, at Godsejerne beskyldtes for at holde deres bedste Mandskab tilbage fra Udskrivning, og deri kunde Officererne vistnok som oftest have Ret, men heraf fremgaaer jo, at Godsejerne kunde vælge mellem Mandskabet, hvem de vilde præsentere til Udskrivning.

At vælge Soldater var forresten alt Andet end et Gode for Godsejerne, og det er derfor begribeligt, at Enkelte af disse vægrede sig og henviste Sagen til Afgjørelse imellem Beboerne i Lægderne og de Sessionsdeputerede, men dermed vare Tingene ingenlunde klarede; thi i et saadant Tilfælde holdt man sig ikke til Lægdernes Beboere, men til disses Ejere.

Professor Holm modsiger ikke, at Godsejerne vare forpligtede til at levere Mandskab til Landmilitzen; han indrømmer endogsaa, at denne Forpligtelse gik saa vidt,

at Godsejerne skulde skaffe brugbare Soldater, naar disse behøvedes og ikke fandtes paa Jordegodserne, men han vil ikke erkjende, at Godsejerne havde nogen som helst Ret til at holde Mandskabet tilbage i Lægderne eller til at vælge dem, der skulde være Soldater, hvorimod han formener, at det tilkom Officererne og de Sessionsdeputerede at udpege af det paa Godset værende Mandskab, hvem de vilde modtage til Soldatertjeneste.

Om nu dette end gjælder for den første Udskrivning, der foregik efter Instruxen af 19. Marts 1701, saa kan det ikke uden videre overføres paa en Tid, da Instruxen ikke længere var i Kraft, og den anførte Paastand strider derhos ligefrem mod Forordningen af 30. December 1702, forsaavidt de private Jordegodser angaaer. Paa dem af disse, der havde vacante Lægder, kunde vedkommende Officerer undersøge, om der fandtes dygtige Soldater, men, hedder det i Forordningens Art. 8, «paa det Gods, som ej har vacant Lægd, maa Officererne ingenlunde laæ inqvirere». Officererne kunde saaledes kun inqvirere, naar vedkommende Godsejer forsømte at stille Soldater for vacante Lægder, og dette skete vel nærmest under Paaskud af, at der ikke fandtes tjenstdygtigt Mandskab i Lægderne eller i alt Fald paa Jordegodset.

Det har hidtil og med god Grund været antaget, at, naar Lovgivningen paalagde Godsejerne at skaffe Soldater til Landmilitzen og derhos berettigede og henviste dem til hertil at tage af det Mandskab, som fandtes paa deres Jordegodser, var det en nødvendig Følge, at Godsejerne maatte have en Magt over Befolkningen, som gjorde det muligt for dem at efterkomme Forpligtelsen.

Ganske vist indeholder Forordningen af 22. Februar 1701 intet udtrykkeligt Paalæg for Mandskabet om, at det

skulde forblive paa Jordegodset ud over den Tid. Tjenesten ved Landmilitzen stod paa. I den første Snes Aar af Frederik den Fjerdes Regjeringstid var iøvrigt et sligt Paabud overflødig, forsaavidt angik Sjælland med flere Øer, da Vornedskabet, skjøndt tildels ophævet, endnu hvilede paa det Mandskab, der kunde anvendes til Militairtjeneste, men i Jylland og paa Fyen vare Forholdene anderledes. Man finder rigtignok i ældre Dokumenter fra Jylland Betegnelsen Vornede anvendt om Fæstere paa Jordegodserne, men har der hermed været forbundet et Stavnsbaand, synes dets Løsning ikke at have været vanskelig.

Hvorledes Forholdet har været i Jylland og Fyen, navnlig om der har existeret et Stavnsbaand af en mildere Beskaffenhed end i Sjælland, skal jeg ikke her indlade mig paa at undersøge, men var der ikke et saadant tilstede, skjøner jeg ej rettere end, at det blev indført ved Forordningen af 19. Februar 1701 om Skudsmaal.

Denne Forordning udkom efter Indstilling fra Gehejmeraad Krabbe og Overkrigscommissair Braëm, hvilken Indstilling findes som syvende Post i disse Mænds ovennævnte Forslag af 20. December 1700 om Landmilitzen.

Det første Afsnit af denne Post angaaer blot, at Mandskabet skal ved Udskrivningen medbringe Skudsmaal, samt, hvorledes dette Dokument dersteds bliver at paa-tegne. Det er med nogle uvæsentlige Forandringer optaget under § 7 i Forordningen af 22. Februar 1701. Derpaa hedder det i Forslaget:

«Vi understaa os allerunderdanigst herfor at erindre Aarsagen til slig fornøden Rigtighed, thi som det vel skal være at befrygte, at iblandt de Karle, som til Landeværn skal indskrives, endeel skal søge at bortløbe og sig for-

berge, deels her i Riget deels uden Riget som til Skaane, Holsten etc., og ihvorvel vi finde blandt Eders Kongelige Majestæts Salige Herr Fader, Salig og Højlovelig Ihukommelse, udgangne Forordninger tvende, den ene af Dato 20. December 1676, den anden af Dato 7. Januar 1677, som især haardeligen forbyder ingen Underofficeer eller Gemeen til Hest eller til Fods maatte uden Pas lides eller blive udi Landet, ej heller Nogen dem ved Færgestederne at overføre m. v., saa sees dog ikke, at det er eller bliver efterkommet, som den burde.»

Derefter nævnes, hvilken Betydning en Forandring med Skudsmaal vilde bevirke i andre Forhold, saasom med Hensyn til «endeel Bønder, som rømme fra deres Gaarde, naar de dem har ruineret», og «de mange Løsgjængere, Tyve og Skjelmer, som i Landet omløbe og sig opholde. Da som vi formene, at den store Misbrug, som er med Skudsmaal, skal dertil give ikke liden Aarsag, idet de, som begive sig fra et Sogn til et andet Sted enten at tjene eller bo, bør ikke alene efter Lovens 3—10 Pag. 555 at have Skudsmaal fra Præsten om deres Forhold i Menigheden, men bør ogsaa fra deres Husbonde at have Pas eller Afsked eller Tilladelse, at de maa begive sig paa andre Steder udi Landene at tjene, bygge og bo.»

For at forebygge Forfalskning af Skudsmaal foreslaaes derpaa, at Afsked, Pas eller Tilladelse til Flytning samt Skudsmaal skulle skrives efter hinanden paa samme Stykke stemplede Papir. Sluttelig hedder det:

«Dersom Eders Kongelige Majestæt dette vort allerunderdanigste Forslag allernaadigst for godt befinder, skulde det vel være fornødent, at derom udgik en Forordning, forend som at den Forordning om Landmilitzen udkom: hvilken allernaadigste Forordning efter Publication paa

Tingene og af Prædikestolene og kunde opslages paa alle Færgesteder, paa det de Vedkommende kunde vide sig allerunderdanigst at rette og sig ikke med Uvidenhed undskylde.»

Kongens paa Forslaget tegnede Resolution lyder saaledes:

«Dette Punkt have Vi udi Alt approberet og kunde man med første lade af det danske Cancelli en Ordre udfærdige, hvorledes og hvorvidt sligt skulde extenderes og forståes.»

Overensstemmende med Commissionens Indstilling blev derpaa Forordningen af 19. Februar 1701 affattet.

Man vil heraf see, at denne Forordning blev anseet som en nødvendig Forløber for Forordningen af 22. Februar 1701 og stod i nøjeste Forbindelse med samme.

Commissionens Forslag om, at Skudsmaal fra Sognepræsten kun maatte meddeles, efter at Husbonden (Godsejeren) havde faaet Lejlighed til at udtale sig derom, er imidlertid et Hovedpunkt, der fuldstændigt er optaget i Forordningen. Det hedder i denne: «at ingen Præst overalt her udi Vort Rige Danmark maa meddele Nogen, det være sig Mands- eller Kvindespersion, som har været til Alters, noget Skudsmaal, med mindre Personens rette Husbonde først har under sin Haand og Segl meddelt den samme sin Afsked, Pas eller Følgeseddel», hvorhos det fremdeles siges: «og skal Husbonden først derpaa skrive Personens Afsked, Pas og Tilladelse, at han maa flytte, med videre og derhos gjøre en skriftlig Begjæring til Sognepræsten paa Stedet, at han vil meddele Personen sit Skudsmaal, hvilket Skudsmaal Præsten ligeledes under sin Haand og Segl skal skrive paa samme Ark stemplede Papir strax nedenfor og det paa dansk, at Alle det kan

forstaa og saaledes skal Personens Afsked, Pas, Tilladelse at flytte og Skudsmaal continueres og paaskrives Tid efter anden.» Endvidere tilføjes: «Iligemaade ville Vi aller-naadigst have anbefalet, at ingen Rytter eller Soldat, som er aftakket og sig nogensteds paa Landet haver nedsat, maa tillades at flytte fra et Sogn til et andet, med mindre han ligeledes forsyner sig med Husbondens (paa hvis Gods han boer) hans Begjæring til Præsten, at han meddeler ham sit Skudsmaal; paa samme Maade skal det forholdes med Kvindespersoner, som gaa fra en Tjeneste til en anden.»

Professor Holm antager, at denne Forordning alene angaaer Tjenestetyende og væsentligst er givet for at forebygge Forfalskning af Skudsmaal, men saavel efter foranstaaende Uddrag af Forslaget til Forordningen som efter Ordlyden i denne er dette ikke Tilfældet, og sammenholder man Forordningen af 19. Februar 1701 med de ældre Lovbud om samme Sag, nemlig Forordningerne 16. November 1619, 15. August 1655, 4. Juli 1664 § 15 og danske Lov 3—19—9 og 10, vil man see, at de i disse brugte Betegnelser: «Tjenestefolk, Tjenestekarle og Tjenestetyende» her ere ombyttede med et mere omfattende Udtryk, der aabenbart er anvendt efter nøje Overlæg. Heraf følger, at ikke blot egentlige Tjenestefolk, men ogsaa Husmænd og Inderster skulde have Skudsmaal, naar de flyttede til et andet Sogn. Rigtigheden heraf bestyrkes forøvrigt ved danske Lov 3—19—8 om Præsternes Tilsyn med Fremmede, der ankomme til Sognet, og det siges desuden udtrykkelig i et Rescript af 7. Decbr. 1742.

Ved at sammenholde de ældre Lovbestemmelser om Skudsmaal med Forordningen 19. Februar 1701 vil man endvidere see, at flere af de foran citerede Sætninger af denne ikke findes i hine, og at det altsaa er noget Nyt,

naar Husbondens Afsked, Pas og Følgeseddel ere gjorte til Betingelse for Meddelelse af Skudsmaal. Det er rimeligt, at disse Lovbestemmelser ere fremkomne under Paavirkning af det Lovforslag, der indkom i Slutningen af Christian den Femtes Tid, og som omtales i Professor Holms Afhandling Pag. 540, og at de vare foranledigede ved Erfaringer, man havde fra den forgangne Tid om Vanskeligheden ved at skaffe Mandskab til Militzen. Ved at give disse Bestemmelser Lovskraft har Lovgiveren aabenbart havt til Hensigt at skaffe Husbonden (Godsejeren) Lejlighed til at føre Kontrol med Beboerne paa Jordegodset. Denne vilde dog have været aldeles betydningsløs, naar Godsejerne ikke havde formaaet at hindre hvilkensomhelst Flytning, og det kan ej heller have været Meningen, at de skulde i saa Henseende staa magtesløse overfor Befolkningen.

Det er værd at lægge Mærke til et Reskript af 2. April 1701, efter hvilket den nys udkomne Forordning af 19. Februar 1701 blev anvendt for at forhindre endeel unge Mennesker fra at flygte ud af Landet, hvad de forsøgte paa ved Efterretningen om Landmilitzens Gjenindførelse.

Forordningen af 19. Februar 1701 opstiller som en almindelig Regel, at Enhver af Bondestanden, der havde været til Alters, altsaa havde opnaaet en dertil passende Alder, og vilde flytte, skulde have Skudsmaal, og at dette først kunde meddeles, naar Husbonden havde givet Vedkommende Afsked eller Pas, men man maa ikke overse, at der for dem af disse, der ikke vare aftakkede Soldater eller Kvinder, endvidere udfordredes Husbondens «Tilladelse, at han maa flytte». Professor Holm mener, at Godsejerne vel kunde give Tilladelsen, men ikke havde Ret til at nægte denne, med andre Ord, at denne Betin-

gelse for Flytning var intetsigende. Dette forekommer mig i og for sig at være urigtigt, thi det, man ubetinget har Ret til at tillade, maa man ogsaa have Ret til at nægte. Da Forordningen imidlertid aldeles tydeligt skjælnes mellem dem af Bondestanden, der ikke behøvede Tilladelsen, og dem, for hvem den var betinget, skjønner jeg ikke rettere, end at man, efter almindelige Regler for Lovfortolkning, der fordrer, at enhver Sætning i et Lovbud skal forklares saaledes, at den faaer Noget at betyde, ej kan være berettiget til at forklare dette Lovsted anderledes end, at Mandspersoner, fra den Tid de havde været til Alters og indtil de vare aftakkede som Soldater, ikke kunde flytte uden Husbondens Tilladelse. hvorimod alle andre Mandspersoner saa vel som Kvinder havde Flytningsfrihed, saa at der ej kunde nægtes dem Pas og Skudsmaal. Den indskrænkede Flytningsfrihed angik altsaa kun unge Mænd, der vare i en saadan Alder, at de kunde anvendes til Soldatertjeneste, hvilket temmelig tydeligt viser hen til, at det var Udskrivningen til Militsen, der havde foranlediget Indskrænkningen. At dette stemmede med de bestaaende Forhold, vil jeg senere faa Lejlighed til at paavise.

Forordningen af 8. Februar 1724 gjorde ikke anden Forandring heri end, at den bestemte Grændserne for den betingede Frihed til Flytning saaledes, at den begyndte med det 14. og endte med det 35. Aar, hvilket allerede var bestemt for Strølægderne og Krongodserne ved Forordningen af 30. December 1702 § 23. Denne Forandring maa være foranlediget derved, at det unge Mandskab afholdt sig fra den første Altergang for at undgaa den Tvang, der efter denne blev det paalagt i Henseende til Flytning og Soldatertjeneste, hvilket aldeles bestemt

fremgaaer af et Reskript dateret 11. April 1718 til samtlige Biskopper i Danmark.

Professor Holm anfører Forordningen af 30. December 1702 § 21 som et afgjørende Bevis for, at Godsejerne ej kunde forhindre en Flytning, men Forordningen turde være at give en anden Forklaring end den, Professoren vil indrømme. Dens Hensigt var at hæve en opstaaet Tvivl om, til hvilket Gods en vornedfri Tjenestekarl skulde betragtes som henhørende, naar han havde opsagt sin Tjeneste paa et og antaget Tjeneste paa et andet Gods, hvornæst det hedder, at den, der hindrer en saadan Karls Flytning, skal straffes efter Lovens 3—19—9. Det forudsættes altsaa, at en ulovlig Handling bliver begaaet ved en slig Hindring, thi kun en saadan kan være Gjenstand for Straf, men i de Tilfælde, at en lovlig Flytning kun kunde skee med Godsejerens Tilladelse, var Nægtelse af en saadan ikke nogen strafbar Handling. Lovens 3—19—9 bestemte kun Straf, naar en Tjenestekarl, der vilde flytte efter lovlig Opsigelse, blev hindret heri af den Mand, i hvis Tjeneste han stod, og i saadan Anledning af denne «udformes med Hug og Slag». Om man nu end kan sige, at Forordningen af 1702 udvider Lovstedet til at omfatte enhver anden ulovlig Handling, der lægger Hindringer i Vejen for en Flytning, følger deraf ingenlunde, at den ophæver Bestemmelsen i Forordningen af 19. Februar 1701 om, at der i visse Tilfælde udfordres Godsejernes Tilladelse til Flytning.

At Forordningen af 19. Februar 1701 hverken aldeles eller tildels blev ophævet ved Forordningen af 30. December 1702, sees af den Forordning af 27. Marts 1725, hvoraf Professor Holm i sin Afhandling Pag. 602 meddeler et Uddrag, og at den ej heller senere er ophævet i Frederik

den Fjerdes Tid, fremgaaer af Forordningen af 5. Marts 1731¹⁾.

Det Skudsmaal, der er optaget i Afhandlingen Pag. 613, nævner vel Intet om Tilladelse til Flytning, men godtgjør egentlig ikke Andet end, at Vedkommende har ønsket et Afskeds pas, og at Godsejeren har meddelt dette. Professor Holm anseer vel Skudsmaalets Form for at være saa afgjørende, at der af dette kan udledes et Bevis for, at Godsejeren ej har kunnet nægte sit «Pasbord», men dette vilde dog være at tillægge ubekjendte Mænd blandt den Tids Godsejere vel megen Omsigt og Nøjagtighed i juridisk og stilistisk Henseende.

I Professor Holms Afhandling lægges megen Vægt paa en Udtalelse fra hin Tid af tre Medlemmer af Kongens Raad, som efter deres Stilling maatte være kjendte med Forholdene, og som have yttret, at Godsejerne vare uberegtigede til at nægte hvilken som helst Flytning. Der siges nemlig: «At Bønderkarlene begive sig fra et Sted til et andet er ingen Effekt af Landmilitsens Afskaffelse; thi saadant stod dem frit for ogsaa i den Tid, Militsen bestod. Naar Karlen kun lovlige opsagde sin Tjeneste, kunde hans Herre ikke med nogen Ret nægte ham sit Pas.»

Ligeoverfor den Betydning, som Professor Holm vil tillægge denne Udtalelse, skal jeg anføre Generalprocureur

¹⁾ Forordningen af 30. December 1702 § 21 synes iøvrigt nærmest at maatte forklares saaledes, at den blot gaaer ud paa at fastsætte, til hvilket Lægd en Tjenestekarl skal betragtes som henhørende paa den Tid Forordningen emanerede, men har Intet at gjøre med fremtidige Flytninger. Dette bestyrkes ved Forordningen af 4. Februar 1733 § 23, hvor en tilsvarende Bestemmelse findes for den Landmilits, som da blev oprettet.

Stampes Erklæring herom, der gaaer i modsat Retning, og han var sikkerlig dog en lige saa god Lovfortolker som nogen af de Paagjældende.

Den omhandlede Udtalelse forekommer i en Betænkning af 12. September 1732, der er optaget i Skriftet Mne-mosyne 2. Del, Pag. 111, men Betænkningen findes alene meddeelt i Udtog, og da den derhos staaer i Strid med de samme Mænds Ytringer i et Forslag, som de havde ind-givet den 26. August næstforhen om en Forandring i For-ordningen af 5. Marts 1731, tør man ikke tillægge den overvejende Betydning. Forslaget findes i samme Skrift Pag. 100, og det gaaer blandt Andet ud paa, at der skulde gives Lovskraft for en Bestemmelse om, at en Godsejer ikke kunde nægte en Bondekarl Pas, naar han ej for-maaede at skaffe ham Underhold, Tjeneste eller en Gaard, og ej heller i det Tilfælde, at han behandlede Karlen med utilbørlig Haardhed. Det erkjendes altsaa, at en Godsejer i Henhold til Forordningen af 5. Marts 1731 ubetinget havde Ret til at nægte en Flytning, og at det var denne Ret, som man nu tilraadede indskrænket. Naar man gjennemgaaer Forordningen af 5. Marts 1731, vil man see, at denne med Hensyn til Flytningsfriheden ikke fastsætter Andet, end at Forordningen af 19. Februar 1701 om Pas og Skudsmaal skulde overholdes paa samme Maade som hidtil, uanseet, at Landmilitsen var ophævet, og Meningen af Forslaget af 26. August 1732 har altsaa været udtryk-kelig at indskrænke sidsnævnte Forordnings Bestemmelse om Flytning saaledes, at der for Nægtelse af et Pas skulde være en rimelig Grund, og som en saadan ansaaes den Omstændighed, at Godsejeren havde Brug for vedkommende Karl og kunde sysselsætte ham paa den Maade, der efter Tidens Anskuelse var passende for en Bondekarl.

Den tilsyneladende Modsigelse, der findes i Forslaget af 26. August 1732 og Betænkningen af 12. September samme Aar, maa sikkerlig hidrøre fra en Misforstaaelse af Meddelelsen i Mnemosyne, og det er der saa meget mere Grund til at antage, som de i Betænkningen forekomne Meningsyttringer staa i bestemt Strid med det Aktstykke, der nedenfor vil blive meddeelt, og som blev Grundlaget for Forordningen af 5. Marts 1731. Naar det forholdt sig saaledes, som siges i Betænkningen af 12. September 1732. at Pas og Skudsmaal ikke kunde nægtes, medens Landmilitsen var paabuden, kunde det ej heller nægtes, efterat Forordningen af 5. Marts 1731 var traadt i Kraft, da denne Forordning, som alt bemærket, blot henviser til Forordningen af 19. Februar 1701, og naar Godsejeren ingen Ret havde til at nægte Pas, var der Intet, som i saa Henseende kunde være Gjenstand for Begrænsning, men derpaa er det jo, at Forslaget af 26. August 1732 gaaer ud.

Naar man lægger Mærke til, hvorledes Lovgivningen ifølge Anordningerne om Landmilitsen bestandig havde Oje for Nødvendigheden af, at Godserne ikke bleve blottede for Mandskab til Jordernes Dyrkning, vil man finde det naturligt, at Ophævelsen af den Tvang, som Forordningerne af 19. og 22. Februar 1701 lagde paa Bondestanden, og som hidtil kun havde faaet Betydning gjennem Landmilitsen, fremkaldte Usikkerhed med Hensyn til Landbedriften, og at man, da Militsen blev ophævet ved Forordningen af 30. Oktober 1730, ansaae det for nødvendigt at træffe Foranstaltninger for at hæmme de deraf følgende Ulemper. Conseilet indgik derfor til Kongen med en Forestilling, hvori blandt Andet siges: »Det er bekjendt, at Vordnedrettigheden, forend Landmilitsen blev indrettet,

udi Sjælland, Laaland og Falster bestandig stod ved Magt, og at enhver Bonde, som var født paa Landet, maatte deles til sin Fødestavn og ej derfra uden Husbondens Villie bortvige, og ihvorvel Eders Majestæts Højsalige Hr. Fader, efterat Landmilitsen var etableret, for at opmuntre det unge Mandskab, ved Forordningen af 21. Februar 1702 ophævede samme Rettighed, saa forfaldt dog Mandskabet ikke aleneste i Sjælland og de Lande, hvor der var Vornedrettighed, men endogsaa i de andre Provindser, som derfor var befriet, i lige saa stor om ikke større Tvang, efterdi Mandskabet, som var paa Godset, tildeels blev enrolleret og tildeels anført og optaget som Reserve, hvorover de hverken turde flytte fra Lægdet eller sig derfra bortsnige, og var altsaa ikkun Navnet af Vornedrettigheden ophævet, men i Gjerningen og i sig selv blev Mandskabet mere bundet, end det nogensinde tilforn havde været.

Som nu Eders Kongelige Majestæt allernaadigst har ophævet Landmilitsen og derfor saavel denne anførte sidste Tvang som og Vornedrettigheden, siden derom ej Noget i Forordningen om Landmilitsens Ophævelse er bleven meldet, bortfalder, saa er Mandskabet derover sat i saadan Frihed, at de kunne opsige deres Tjeneste og flytte fra Godset, naar de ville sætte sig i Kjøbstæderne, ja vel ogsaa rejse reent af Landet, uden at Nogen dem sligt kan formene. Men da dog alligevel en stor Deel af Bøndergodset formedelst de forbigangne Tidens Besværligheder og Fataliteter ligger øde, og derimod de Proprietairer, som ikke have Evne og Formue at foje og understøtte Bonden saaledes, som han det endog imod Billighed forlanger, over saadan det unge Mandskabs Frihed vilde blive højst forlegen for at faa de ledige Gaarde besatte, saa vil deraf nødvendig følge, at Landet paa mange Steder vil blive

liggende udyrket og baade en stor Deel af Jordegodsets Ejere omsider maa gaa fra deres Gaarde og i Bund og Grund blive ruinerede, saa og at Eders Majestæt Selv paa sit eget Gods vil finde stor Besværlighed ogsaa derved som ellers i Almindelighed tage mærkelig Skade i sine sikkreste Revenuer, nemlig de af Jordegodset faldende considerable og faste Contributioner.»

Paa Grund heraf foreslog Conseilet, at Kongen «ved en allernaadigst Forordning lader paabyde og befale, at ingen Bonde eller Bondekarl uden sin Husbondes eller Proprietairs rigtige Pas, Afsked eller Følgeseddel samt vedborligt Skudsmaal, hvormed i Følge den Kongelige om Pas og Skudsmaal udgivne Forordning af 19. Februar 1701 skal forholdes, maa bortflytte eller begive sig fra Godset, hvor han boer eller tjener, og skulde Nogen herimod handle og uden saadant Pas og Skudsmaal understaa sig at bortrejse og vige fra Godset, da maatte han, efterat paa ham som en Rømningsmand var taget Dom, strax, hvor han findes, paagribes og igjen til Godset, hvor han hjemme hørte, henføres, da ogsaa Rettens Betjente, naar dennem en saadan Dom forevises, skulle være Vedkommende dertil i alle Maader behjælpelige. Dog maatte det ingenlunde være Mandskabet formeent at træde i Hans Majestæts Tjeneste til Lands og Vands, naar de ikkun i alle Maader den Kongelige Forordning af 15. December 1730 efterleve.»

Dette Forslag blev billiget af Kongen, og derefter udkom Forordningen af 5. Marts 1731, der, som man vil see, nøje følger Forslaget, idet Forordningen dog gaaer videre end dette i den Tvang, der paalægges Bondestanden.

Af Foranførte er det klart, at man i Aaret 1731 i Regjeringen antog, at Stavnsbaandet var en ligefrem Følge af Landmilitzens Indførelse, og at det altsaa havde hvilet

paa Bondestanden i næsten hele Frederik den Fjerdes Regeringstid. Her er ikke Spørgsmaal om den rette Forstaaelse af et Lovbud, om hvilket der kunde være forskjellige Meninger, her foreligger et Vidnesbyrd fra hin Tid om et Factum, som dengang maatte være almindelig bekjendt. At det daværende Conseil skulde have fejlet i et saadant Hovedpunkt, kan ikke forudsættes, og jeg maa baade derfor og efter det forhen Udviklede sluttø mig til den tidligere antagne Mening om, at Stavnsbaandet er af Hensyn til Landmilitisen indført i Aaret 1701. Forordningen af 5. Marts 1731 har derimod udvidet det ved paa den personlige Frihed at lægge et Baand, der ikke stod i Forbindelse med Landets Forsvarsvæsen.

I Frederik den Fjerdes Tid var Stavnsbaandet dog indskrænket til at hvile paa Befolkningen i højst en Snes Aar, hvilket forøvrigt kunde være trykkende nok. Senere blev det langt haardere for Bondestanden, medens derimod Godsejerne ved samme opnaaede en betydelig Magt over Befolkningen. Saavel dette, som at denne Magt i flere Retninger blev misbrugt, har jeg søgt at paavise i et af mig for flere Aar siden udgivet Skrift «Optegnelser om Gisselfeld», men herpaa skal jeg ikke nu indlade mig, da Tiden efter 1730 ligger udenfor denne Undersøgelses Omraade.

Da det imidlertid i Professor Holms Afhandling bestemt udtales, at Stavnsbaandet først blev paalagt Bondestanden ved Forordningen af 4. Februar 1733, kan jeg ikke afholde mig fra at tilføje et Par Ord om denne Forordning.

Som bekjendt blev Landmilitisen gjenindført ved bemeldte Lovbud, i hvis Præmisses det hedder, at Kongen vil have en Militis oprettet uden at besvære Mandskabet

med «nogen Slags Trængsel, som det under den forrige Landmilits havde udstaaet». Den skulde altsaa være mindre besværlig for Mandskabet, end den havde været i Frederik den Fjerdes Tid, følgelig vilde det, mildest talt, see højst forunderligt ud, hvis Kongen i den Forordning, der indledes saa lovende for Bondestanden, havde paalagt denne en forhen ukjendt Tvang af indgribende Betydning, men det har han efter min i det Foregaaende udviklede Opfattelse af Forholdene heller ikke gjort. Forordningen af 4. Februar 1733 er egentlig blot en Gjentakelse af de ældre Udskrivningslove, gjengivne i en bedre Redaktion og lempet efter de bestaaende Forhold. Det er ej heller et tomt Ord, naar det i Indledningen siges, at Lovgiveren tilsigter at fjerne Mangler, der fandtes ved den ældre Milits, thi Forordningen indeholder flere for Bondestanden heldige Bestemmelser, blandt andre den, at Godsejerne ikke paa deres Jordegodser kunde tilbageholde en Karl, med mindre de formaede at skaffe denne en passende Tjeneste, saaledes som Conseilet i det ovenfor nævnte Forslag af 26. August 1732 havde indstillet.

Noget Andet er det, at Kongens gode Hensigt med denne Forordning ikke blev opnaaet.